

ELS MEUS RECORDS DELS PRIMERS DIES DE LA GUERRA (1936-39)

Els límits entre ficció i veritat a vegades no existeixen. En aquest cas queden ben definits.

Del primer dia, i del que ens va passar a Cabrera l'endemà, diumenge, en parlo en el meu llibre *El camí del mig*, on narro les meves vivències dels anys 29 al 36.

A primera hora del matí del dia 20 de juliol, per als qui vivíem al mas, semblà com si no passés res. Com cada dilluns, les dones de la casa feren la *bugada* a l'ombra de la buguenvíleia i, com era rutinari, posaven una part de la roba en lleixiu i una altra en el cubell del *blau* i, mentre, feien la xerrada i s'ocupaven més del que feia la veïna, que tenien a frec, que dels militars que havien sortit al carrer, que estaven molt lluny i que poc sabien qui eren i per què s'havien sublevat. Aquell dia ens embadalia, potsar més que cap altre, sentir el continuat repicar dels picadors que estovaven la roba i que no sols eren els de casa, sinó també els que sentíem de les cases veïnes, tot i estar un xic allunyades. Era una remor que donava vida. Copsaves que en una altra casa, petita o gran, feien rutinàriament el mateix de sempre, com era el dilluns rentar la roba, els dijous menjar arròs a la cassola, i els dissabtes fer *dissabte* i menjar escudella i carn d'olla.

La mare que dies abans havia fet tractes amb el matalasser de Vilassar de Dalt, per refer els matalassos que tocaven aquell any, va pensar que no vindria, i va errar-se, ja que tot just clarejava el dia ja era al pati fent soroll amb els bastons de batre la llana. En sentir-los, tots ens vestírem i els homes de casa baixaren al pati els matalassos que la mare els assenyalava, i aquell matalasser, mut de naixement, no va parar durant dos dies de fer repicar els bastons i explicar-nos amb signes tot el que sabia, que era molt. L'arribada del matalasser, l'esquilador, l'esmolet, el paraigüer i els pidolaires de torn que venien a buscar cada setmana la peça de dos cèntims, era, per a una casa de pagès separada un xic del poble, tot un esdeveniment. Amb aquells homes, tots els de la casa hi confraternitzàvem; els coneixíem de feia anys. Per ells, volent o sense voler, però quasi sempre volent, sabíem moltes coses de les cases del veïnat, dels amics i dels parents amb qui no ens fèiem, i això satisfia les dones.

Com cada dia, el masover i els jornalers treballaven a les feixes, com si res no hagués passat. Miressis on miressis, veies els homes de les cases del veïnat cavant les vinyes o tombant terrossos amb els tràmeccs. El meu germà Jaume i jo agafàrem el xerrac per serrar la llenya que el pare ens havia manat fer. Ningú de nosal-

tres no es movia del pati. D'aquell pati on es portaven a cap moltes de les feines necessàries del mas; allà es feia la barreja per als cavalls i se'ls treia per abeurar-los a l'aigua de la pica; allí es preparava la calderada per als porcs; era on s'arrelaven les bótes quan s'apropava la verema, i els carros que duïen els raïms a trepitjar hi esperaven el torn. De sempre fou el lloc preferit per jugar-hi. De molt petits hi arrossegàvem amb un cordill un carretó ple de sorra, les rodes del qual a casa saltaven, i cansats de jugar-hi fèiem ballar la baldufa o amb les baletes tombàvem cartons.

Sota els dos grossos plàtans que hi havia al pati, els pares rebien les tardes d'estiu les *visites* de compromís, que eren els cinc o sis estiuejants que llavors hi havia al poble: Pérez-Sala, Tintoré, Mac-Crory, Sala-Arnó, conte de Vilardaga, Miquel, Esteve i Pou-Avilés, que pocs dies després els de casa els tornàvem la visita. També recordo, com si fos ara, quan als estius sopàvem al pati i quan, havent acabat, junt amb els masovers hi resàvem el rosari i tota una rècula de parenostres recordant tots els malalts i difunts familiars. La quitxalla, estirats damunt unes mantes que havíem anat a buscar a la quadra dels cavalls, ens adormíem comptant les estrelles del cel, cercant-hi cadascú la seva.

El pare, acostumat a anar cada dia a l'Ajuntament, deambulava neguitós d'un lloc a l'altre, ja que, tot i no saber massa bé què succeïa, no s'atrevia a anar-hi, com tampoc anar a la font Picant.

Quan els jornalers, a dos quarts de dues, tornaven de llurs cases, on havien anat a dinar, s'asseïen, com sempre, als pedrissos del safareig buscant l'ombra; el pare, que ja havia dinat, sortia al pati i els oferia la petaca. Cargolant la cigarreta explicaven un gavadal de coses que havien sentit a dir que succeïen al poble, però ell no hi donava massa importància, per creure que tot el que deien eren faldrnies i que el que passava eren unes circumstàncies passatgeres i que la normalitat tornaria abans de fosquejar. Pels seus contactes que com a alcalde havia tingut amb els militars de la caserna de Mataró, i amb el diputat comarcal del seu partit, creia estar un xic més assabentat de tot l'entramat, i no parava de dir que tot acabaria amb un arranjament. Tant hi creia, tant hi volia creure, que li colpia veure com passaven les hores i que no arribés. Qui més qui menys, grans i petits, sentíem dir des de feia mesos que els militars sortirien al carrer per pressionar un govern, que no feia cabal de les cartes que els militars li havien tramès, en les quals demanaven que modifiquessin la manera de governar el país i que recollissin les armes que havien repartit a tort i a dret. Tothom, vora la ràdio, esperava amb neguit que donessin la bona nova i que l'entesa fos un fet.

A les dues, els homes empengueren la tasca que el masover els tenia a punt, i plegaren sense que cap d'ells tornés a enraonar del que passava. A mitja tarda, després d'haver fet la migdiada i d'haver berenat, que ho fèiem a les quatre, el masover acostumava a cridar-nos fent un xiulet, i just sentir-lo baixàvem d'una llampada a les feixes per pujar dalt de la post que, arrossegada pel cavall, aixafava i trossejava els manyocs grossos de terra que l'arada no havia desfet, però, així

com altres vegades ajudar els homes de casa era motiu per engrescar-nos i fer gatzara, aquell dia el meu germà Jaume i jo, agafats, per no caure, a la cua del cavall, semblàvem dos mussols, ja que ni una malifeta no vam fer. Devíem pressentir el que ens esperava.

Acabada la tasca tornàrem al pati (el que en aquestes cases manaven fer era un treball necessari) on trobàrem el pare assegut en un pedrís, trist i aixafat, i ens explicà molt colpit, que una colla d'homes s'havia fet càrrec de la Casa de la Vila, sense dir-li res a ell, que era l'alcalde, per haver estat l'home del poble, que a les darreres eleccions de febrer del 36 havia estat més votat. No ens agradà gens aquest acte, per entendre que les coses disposades d'aquella manera res de bo no presagiaven. Xerrant i xerrant, el pare ens digué que el que ell temia era que el govern perdés el control i anés tot a parar a mans de les petites faccions extremistes, que junt amb l'esquerra tradicional havien format el front popular, en les passades eleccions.

Devien ser prop de dos quarts de vuit, l'hora que la mare i la minyona començaven a parar la taula del pati per sopar, quan ens vam fixar en la cua de gent que trespava pel camí del Turó de Sant Sebastià amunt (on hi ha el cementiri). El masover, xafarder com ell sol, ja sabia, sense moure's de casa, que anaven a veure les fumerades dels convents i les esglésies que cremaven a Mataró. Com que vol anar-hi, però no sap com dir-ho al pare, ens engrescà, en Jaume i a mi, que excitats pel que vèiem vam entrar al despatx del pare, on el trobàrem arreglant i estripant papers. Tots tres li demanem atropelladament que ens doni el permís per anar a veure-ho i, sense fer-nos cap pregunta, fet rar, ens donà el seu consentiment. Amb un tros de pa i de botifarra a les mans, que la mare ja ens tenia a punt, saltem amb quatre gambades els marges de les feixes que van a parar a la riba del torrent de Sant Feliu i, a grapes, enfilem per entremig dels garrofers i pins de l'altra banda, fins arribar al camí del cementiri, on ens trobem amb altres persones que també duïen el mateix camí. Arribats a la carena, ens apropàrem al lloc on la gent mirava atemorida cap a Mataró sense obrir boca, ja que, qui més qui menys, no les tenia totes, perquè allò que veien era un fet insòlit, que a més no entenien. Unes dones adossades a la paret de la capella de Sant Sebastià resaven el rosari.

Mataró semblava un braser. Des d'allà dalt veies fumerades pertot arreu i, per més que volguessis, no podies saber de quin convent o església es tractava cada una d'elles. Tant podia ésser la basílica de Santa Maria com la parròquia de Sant Josep, o un dels col·legis de religiosos (Valldemia, Salesians, Maristes o Escolapis) o el convent de les Caputxines, de les Tereses, de les Benedictines, de la Providència o de les Benetes. Estant a punt de tornar a casa, veírem pujar per les vinyes de Can Sala d'Agell un vailet que venia de la part de Mataró. Un cop a dalt la gent li féu rotllana, perquè el noi desbotés tot el que havia vist... de lluny i el que havia sentit a dir als xerraires que tot ho saben, i poques veritats diuen. Quan nosaltres ens hi vam apropar un xic més, i les mirades es creuaren, començà a embrollar-se i va retenir-se, per haver ja sentit dir que les esquerres havien guanyat i causar-li basarda que nosaltres, els fills de l'alcalde, l'estiguéssim escoltant. Com que cada vegada notàvem que ens trobàvem més aïllats, creguérem que era millor esmunyir-nos, i així ho férem. És que tampoc no ens agradava escoltar tantes

bestieses, com la d'haver descobert un pas subterrani entre el col·legi de Santa Anna i el convent de les Tereses, on trobaren esquelets amb el cap tallat en rodó i lligats de mans, i dir que eren dels religiosos que no volien prendre part en les orgies que organitzaven alguns capellans i monges. Moltes d'aquelles dones allà en peu, amb els ulls lluents, fruíen d'aquella morbositat, i els agradava sentir tots els petits detalls que el noi explicava, fet que jo no podia comprendre, perquè a més de quatre d'aquelles dones les havia vistes, en caure la tarda, assistint al rés del rosari, omplint els bancs de l'església a la missa d'onze dels diumenges i festes de guardar, i els dissabtes a la tarda fer cua per confessar-se amb el rector.

Els de casa, assabentats ja del que passava, ens esperaven neguitosos. Aquella nit xerràrem amb el pare de tot el que havíem vist i escoltat. Sens dubte fou la primera vegada que li explicàrem coses de les quals no ens hauríem atrevit a parlar dos dies abans. Per a ell, aferrat al seu món, tot el que dèiem eren imaginacions, i poc ens creia. Aquell vespre, després de dir al masover, com era un costum rutinari, que podia tancar els dos barris que encerclaven el pati, ens reunírem davant de l'oratori del primer pis i resàrem, com a desagreuement d'aquell acte vandàlic que havíem vist, no una part, sinó tot el rosari, després d'haver tancat, potser per primera vegada i sense que els masovers se n'adonessin per estar a joc o a la cuina endreçant plats i olles, les portes dels tres pisos per on tant nosaltres com ells passàvem lliurement. Tot just acabat, vaig córrer a obrir-les, com si res no hagués passat, però, a mi, la tancada d'aquestes portes em va doldre molt i tinc per segur que, si alguna vegada s'havia portat a cap, ni me'n recordava, ni ho havia sentit a dir mai. Començàvem a tenir por de tot i de tothom. Aquella nit i moltes altres més, qualsevol soroll dels que normalment succeïen, com el colpejar d'un cavall, el petar d'una persiana, els lladrucs dels gossos de les cases del veïnat, les corredisses de les rates per les bigues de les golfes o la remor en rosegar les garrofes que es menjaven, o el voleiar una fulla era prou per despertar-nos. Cada cop, més sovint, cridàvem els pares, que amorosament venien a vetllar-nos, fins que la son ens tornés a guanyar. L'endemà de matí la llum que entrava per les esclatxes dels porticons del balcó de l'habitació dels pares ens despertà i, de seguida, em vaig adonar que els pares ens havien portat tots tres a dormir a la seva cambra (no era la primera vegada que passava).

L'endemà passat del 18 de juliol -dimarts dia 21- tot continuava igual, però els jornalers, en tornar de dinar, ens explicaren haver vist forasters a l'Ajuntament portant armes, i uns milicians que anaven en uns cotxes tots pintats amb lletres vermelles que s'oferien per si els del poble no es veïen en cor de *passejar* els feixistes que hi havia (es referien al rector i al batlle) o cremar l'església i els convents que hi hagués. El pare, tot i no fer-ne massa cas, perquè no li havia passat mai pel cap que un disbarat tan gros pogués succeir a Cabrera, poble retirat i amb una sola carretera que era un cul de sac, emprèn d'una revolada el camí de ca l'Enric fuster, per parlar-ne amb el senyor rector, mossèn Pau Pou, que suposava que hi era allotjat, ja que els d'aquesta casa eren, com a bons veïns, l'aixopluc de quasi tots els rectors. No l'hi va trobar perquè, coneixedor també dels mateixos rumors, volgué anar a l'església a retirar les hòsties consagrades del sagrari i els llibres i objectes valuosos. El pare, valent com era, hi entrà per la porta xica del darrera

que estava, està, enfront mateix de ca l'Enric. Un cop a dins, hi trobà el senyor rector acompanyat de l'arquitecte Domènech, de l'Enric Barba i del seu gendre en Salvador Pujol, apartant llibres, imatges i ornaments, per si es presentava un escamot foraster a cremar-la. Mentre prenién nota en una llibreta del que separaven i duïen a ca l'Enric, hi entro un xic ressagat, darrera del meu germà Jaume, per veure si el pare hi era i poder així tranquil·litzar la mare, que ens hi havia enviat. Un cop a dins, els ajudàrem fent més d'un camí. Mentre n'estàvem fent un, entrà una colla d'homes —alguns del poble— dient que ningú s'endugués res més, i que anéssim a buscar el que ens havíem endut, perquè tot era del poble, i per demostrar-ho començaren a esquinçar estovalles i a rompre ornaments. El pare, com a alcalde que considerava que encara era (existia un comitè, però no un Ajuntament) demanà als nois del poble que no toquessin res, i també ho digué als forasters, que no solament no en feren cas, sinó que sense ni mirar-se'l continuaren recollint estovalles i llibres per encendre'ls allà mateix. El crit terrible que feren el rector i el pare, veient que un d'aquells homes encenia un llumí, els espantà tant que tots es quedaren un moment quietos i aterrits —seria el darrer cop que obeïssin una ordre vinguda d'un rector o d'un batlle—, i sort n'hi hagué de la intervenció del senyor Domènech que els va convèncer que ho portessin tot a la placeta del davant, on allà, si volien, ho podien cremar, tot i dir-los que es tractava d'obres d'art. Així ho feren, i mentre ho treïen a fora s'engrescaren entre ells i, fotent-se del pare i del rector, s'enfundaven sotanes i casulles, i saltaven com xitxarel·los. Quan un dels nois agafà el banc que el nostre mas (Can Lladó) tenia a l'església i se'l carregà a l'espatlla per portar-lo al foc, m'hi vaig abalançar i tots tres caiguérem a terra. Cara a cara ens enfrontàrem, i el meu retrat i la pausada intervenció d'en Jaume, el meu germà, féu que el banc i els reclinatoris quedessin on estaven. Una altra cosa que m'horroritza molt fou el trencament de la pila baptismal, en la qual molts dels nois que corrien per dins de l'església i nosaltres mateixos ens havia batejat mossèn Pau allà present. No donàvem cap a tot, com que la gent els reia les gràcies, això els encoratjava encara més i més a fer bestieses. A causa de la duresa de la fusta, del gruix de la roba, de les tapes de pergamí i de l'atapeïment dels llibres, els costava que la flama agafés. La mateixa gent, que fins llavors reia, començà a persignar-se, per creure ja amb el miracle de torn. Sort tingueren de la botella de benzina que els féu a mans en Renui de la botiga de queviures del davant, un dels homes que no faltava mai a la missa d'onze dels diumenges i de portar a cap una política d'estar bé amb les dretes i amb les esquerres. Si no l'hagués donada, la gent hauria tornat cap a casa, convençuda d'haver vist un miracle.

M'hauria agradat saber què pensaven els *mirones* que en aquell moment contemplaven com s'estava cremant tot allò que veritablement era seu, pel fet de formar part de la seva vida i que tant estimaven. Era llastimós el que succeïa i que en pocs segons quedessin destrossats llibres i objectes, que plens d'amor ens havien llegat els nostres avantpassats. Entre les coses malmeses i cremades hi havia, a part dels altars, la imatge de sant Vicenç, venerat des de molt antic a la capella del castell de Sant Vicenç o de Burriac, i una casulla medieval, única, que un d'aquells homes, en Mariano, va fer servir per disfressar-se i, escarminant el rector, impartia benediccions. Quan es va cansar l'esquinçà, i la va tirar al foc, sense ni saber el

disbarat que feia. Res no es va respectar, tot i haver dit aquells homes que aquelles coses eren del poble. Em sembla que no deuriem ni saber el mal que feien a aquella petita comunitat, que de pares a fills es transmetien llurs creences i guardaven amb amor tot el que en aquella església hi havia. Cremant-la i apoderant-se alhora de l'Ajuntament, volien demostrar la seva fortitud. A la seva manera abolien els dos poders tradicionals que frenaven llurs impulsos.

En Jaume i jo, arraulits enmig de la gent, vàiem corpresos aquells sacrilegis. Sense ni dir-nos res no tardàrem pas gaire a agafar-nos de la mà i escapolir-nos cap a casa de les ties de can Duran de la Plaça, que estava tocant a l'església, on sabíem que trobaríem la mare i la germana. Un cop arribats estiguérem una bona estona plorant, sense que ningú pogués consolar-nos. Ja calmats, miràrem com intencionalment de les esclètxes dels porticons del balcó que donava a la plaça com continuaven tirant *sants* al foc. Per a nosaltres, allò era massa, i no enteníem com podia haver-hi uns homes dominats per uns instints tan dolents i juraria que el que feien era propi d'homes folls. Tot i haver llegit en els diaris de les darreres setmanes que pertot arreu cremaven esglésies i convents i que assassinaven els sacerdots, no ens en sabíem avenir, que allò passés a Cabrera. Una cosa era llegir-ho i una altra veure-ho. (1)

En Ventura i Gassol, conseller de la Generalitat, s'havia cansat de telefonar a l'Ajuntament reclamant la casulla, però no trobà ningú que li fes cas. Pocs dies després vingué al poble a veure si la podia recollir, per haver arribat al seu coneixement que algú havia retirat un parell de trossos i que se'ls endugué. Res va treure en clar, i és que tothom tenia por de donar noms. Veient que feia el viatge en va, continuà cap a Argentona, per veure si podia recollir alguna cosa de l'església que havia estat també cremada. L'oncle Pepet d'Argentona, germà de la meua mare, ens vingué a veure el diumenge a una hora tan dejorn, que amb el seu xiulet ens va haver de despertar, i ens explicà tantes coses, que poques en quedaren a la memòria, però com sigui que poc després ens va acollir a tots nosaltres a casa seva, continuava narrant els fets. Va dir que una colla d'incontrolats aparegueren una tarda per Argentona (2) i que tirant tirs per espantar la gent, s'aproparen a l'església per cremar-la. Mentre baladrejaven pels carrers, el vicari mossèn Batlle i en Jaume Clavell, saltant per les eixides tingueren temps d'entrar a l'església per la porta del darrera, i un cop dins barrar la porta gran i recollir el copó amb les hòsties consagrades que hi havia a la capella del Santíssim, que s'emportaren a casa d'en Jaume. Arribats aquells galifardeus a la plaça de l'església es trobaren amb el senyor Puig i Cadafalch (president que fou de la Mancomunitat Catalana) que vivia a menys de cent metres, junt amb en Clavell, i un parell d'homes del comitè revolucionari local volgueren fer-los entendre que, a més de ser una església, es tractava d'un monument arquitectònic i que no tenien perquè cremar-la. Sigui per les paraules d'aquestes persones, sigui perquè la plaça era plena de gent que els era hostil (Argentona de sempre ha estat un poble fanàticament religiós), se n'anaren, però l'endemà, a la nit, tornaren per cremar-la, i sense ni fer cas del precinte que hi havien posat, començaren a disparar trets a l'aire i, amb un mai, a destrossar la porta. Un cop dins cremaren tot un munt d'estovalles, bancs i cadires, i un cop el foc encès van marxar. Persones valentes, perquè no dir-ho, del poble, entraren

i apagaren el foc del tot. Sigui perquè aquells homes malvats hi tenien, a Argentona, una lloca, el fet és que tornaren l'endemà al matí i agafant cadires, bancs i estovalles feren una pila davant de l'altar major i tornaren a encendre-ho (3).

Com a anècdota meva, he de dir que entre aquelles persones que aquell matí havien anat a veure com havia quedat l'església hi havia la meva àvia Madrona, que s'enfrontà amb aquells homes, i tanta valentia demostrà que fins els fuetejava amb el mocador de coll i els empenyia cap a la porta. Agafada per altres persones, la dugueren a passar uns quants dies a casa dels seus parents de Can Raimí. Això era el que venia a dir-li l'oncle Pepet a la seva germana.

El propòsit del viatge d'en Ventura i Gassol era mirar que no es cremés l'altar i la trona que eren peces úniques, però arribà tard, i és que aquests comitès incontrolats actuaven lliurement i sense cap control, i ningú mai no sabia d'on eren, on eren i quina n'anaven a fer.

Deixant Argentona, tornaré a parlar de casa i del poc que sabem del que passava al poble. La quitxalla, que érem els qui menys entenem tot aquell maremàg-num, ens passàrem tota aquella primera setmana somniant amb la Festa Major, per això esperàvem amb ànsia la diada de sant Jaume, patró d'Espanya, perquè uns i altres fessin les paus i poguéssim, per sant Feliu, ballar a l'envelat, que com cada any aixecarien a la plaça. Ni cas. Arribà el primer d'agost, i no el plantaren. Tristos, miràvem el programa i el *carner de ball*, del qual ja havíem esborrat noms que costaria molt tornar-los a posar o potser no els hi escriuríem mai més. A causa d'aquelles circumstàncies, vaig començar a perdre amics, alguns dels quals em costà molt de retrobar.

No baixant quasi mai al poble, poc vèiem els companys que hi teníem. M'hagués agradat fer-ho i córrer per la plaça darrera una pilota com fèiem abans. Sort que en aquelles cases com la nostra hi vivia molta gent, i hi havia sempre molta jovenalla. A part de la casa dels masovers, hi havia, hi ha, una casa adossada, que a part de la seva entrada, tenia llavors una sortida que donava al nostre pati, i que hi vivia el matrimoni Roig-Teixidor amb els seus fills, la Maria Rosa, en Josep, l'Agustí i en Jaume —en Jaume del colmado Roig—. Tothom tenia por de venir a veure'ns. Un que ho feia era el vell de can Patel, parents dels Roig, i molt amic del pare i de la família. Per a fer-ho pujava a quatre grapes l'alzinar que hi havia entremig de les dues cases, i voltant la pallissa entrava a la casa dels Roig, els seus parents i d'ella a casa pel pati interior. El qui també venia era el doctor Àlvarez, que per fer-ho havia de demanar permís als del comitè i dir-los que un de nosaltres tenia cagarines.

Vivint fora del nucli del poble, només teníem com a veïns propers els de ca l'Orriols. Per anar-hi, sols calia saltar el marge que feia de partió, perquè anar-hi pel barri ens feia por, ja que hi havia sempre un milicià rondant aquell sector de cases, i perquè hi havia la possibilitat de trobar el barri de ca l'Orriols tancat. A la seva era (avui els del restaurant Papageno, que en són els amos, han tingut l'encert de conservar-la) fèiem ballar la baldufa, jugàvem a baletes, al parxís, a

fer tombarelles, a arrencar cebes o a metges i malalts, tot i tenir, alguns dels qui hi érem, ja fets els quinze anys. Però, jugàvem amb desgana i ens cansàvem de tot, per acabar xerrant, que era el que més preferíem. Sentíem la transmutació que s'estava produint i que ens semblava que els grans no la captaven del tot, per estar encara obsessionats més que per ser de dretes o d'esquerres, per ser de la *Sala de Dalt* o de la de *Baix*. Asseguts al llarg del pedrís o a terra fent rotllana, ens explicàvem les poques coses que enteníem de tot el que succeïa al nostre voltant. Ningú no podia pensar que dos o tres dels qui érem allà serien cridats, abans de transcórrer dos anys, per anar a tirar trets i matar nois de la nostra edat o morir d'un tir dels de l'altra banda, que tampoc no ens semblava que ho fessin massa de gust. Per a uns vaillets de tretze a setze anys, que alguns només havien sortit mitja dotzena de vegades del poble per anar a l'enterrament d'un parent, a la festa major de Vilassar o d'Argentona o a fer una volta en els cavallets de la fira de Mataró el dilluns de Pasqua, i no haver estat mai a Barcelona, tot aquell enrevesament de matar-se uns amb els altres fou un cop molt fort.

No solament faré memòria de tot, i exposaré els fets certs, sinó que diré també el que jo en aquell moment pensava i creia. El coneixement dels fets de la guerra que cadascú va viure i veure, crec que són coses que a tothom interessien.

A Cabrera, de sempre, els diaris arribaven tard, i algun dia, ni això. Amb tres *Vanguàrdies*, un *Correo Catalán* i un parell de *Publicitats*, el poble quedava saciat i qui volia els podia llegir —ho feien pocs—, demanant-los a la casa que el rebien. Amb l'esclat del cop d'estat, se'n vengueren més. Molts partits polítics i sindicats també editaven el seu, perquè volien que els seus associats el comprassin, i hi llegissin les consignes que hi posaven. S'hi afegiren *El Diluvio*, *el Día Gráfico*, *La Humanitat* i *Solidaritat Obrera*. Un jornalero de casa, que era molt de la broma, anava cada dia a buscar el del pare, com si fos per a ell. A vegades comprava *El Diluvio* i deia al pare, essent mentida, que el seu no havia arribat. Aquell dia el pare no sols no el llegia, sinó que ni el tocava de la cadira. Nosaltres, que suposàvem que tampoc no el podríem ni tocar, arrencàvem d'amagat el full que parlava dels esports, per voler saber a quin lloc del Tour de França anava en Cañardo i en Barrendero, i si l'Esquerra estava preparat per arribar abans que els altres al cim del Puigmorens. Quedàvem esgarriats de veure en tots els diaris que no hi havia les creus a les esqueles i que tothom morís sense haver rebut els Sants Sagraments.

Un parell d'homes del poble, amb una escopeta penjada a l'espatlla, vingueren a parlar amb el pare perquè els donés raó d'algunes coses relacionades amb els afers de l'Ajuntament. Entraren al despatx i el pare els atengué com sempre feia a qui venia a enraonar amb ell i, fins i tot, van prendre uns carquinyolis i un xic de vi de la bóta del racó, que sols era mostrat i ofert als arrendataris i a la *gent important*, i que un d'ells ja l'havia tastat més d'un cop per ser un parcer de casa. El pare els donà explicació de tot el que volien saber. Marxaren contents. Em xocà veure aquells dos homes sortir de casa, portant una escopeta penjada a l'espatlla, en comptes d'una magalla. No anàvem pas pel bon camí. No era aquesta la millor manera d'arreglar els problemes que hi havia a Espanya i, concretament, a Catalunya.

Tot i témer-los, la presència d'aquells homes portà un alè d'aire, ja que com he dit vivíem molt aïllats, i rares vegades vèiem alguna persona. Ni del telèfon no podíem fer ús, perquè era de maneta i s'havia de demanar a l'encarregada amb quin abonat volies parlar, i ella podia escoltar-te mentre enraonessis o negar-te la comunicació per ordre del comitè, com ja ens havíem trobat. Tot i voler passar desapercibuts i que ningú no es recordés de nosaltres, sentíem enyorança i molta solitud, i vivíem neguitosos per no saber res dels molts familiars que teníem, i per la por que teníem que vinguessin a buscar el pare.

Em sembla que va ser el dijous dia 23 quan un milicià vingué a dir-nos que duiguéssim a la plaça del poble tots els llibres de *missa* i de *sants*, com també les estampes que tinguéssim, ja que, si no ho fèiem i més endavant en un escorcoll en trobessin ni que fos una, ens agafarien. Ho férem com tothom va fer. Abocàrem directament al foc que hi havia a la plaça tot el que portàvem dins uns coves i cistells, que des de casa traginàrem amb un carret tirat pel burro que un dia els Reis d'Orient ens havien portat. La gent esperava que portàrem els de Can Lladó, per així fer una estimació del que havíem amagat. A mi, el cor em feia mal en veure com es cremaven i es perdien per a sempre llibres de pergamins, i les estampes de la primera comunió donades pels amics i que guardàvem zelosament. Tot allò fou una bestiesa tan gran, que mai no m'he pogut reconciliar del tot amb algunes homes del poble que hi van intervenir, tot i haver-hi conviscut durant molts anys després d'acabada la guerra, i haver-nos apropiat políticament. Els somnis de moltes nits foren aquelles flamarades, i les cares vermelles d'aquells homes i dones que no paraven de riure.

En fosquejar d'aquell mateix dia amagàrem tot un munt de llibres antics, que, com que eren escrits en llatí, s'haguessin pensat que eren de *missa* i podrien portar-nos contrarietats. Els soterràrem, ben embolicats, amb un línoleum al peu d'un marge d'un caminet del cantó de la pedrera, i pocs dies després uns altres els enterràrem dins de la pallissa, pensant que un demà proper els descolgaríem. Tanta era la por que teníem, que ni en parlàrem amb el masover. Els pares començaren a desconfiar de tothom; als tres fills, ens entristí que no hi estiguessin presents, per ser considerats com de casa i haver participat sempre en totes les nostres coses, i quan dic totes, són totes. Em vaig sentir encobridor d'una cosa que em semblava mal feta, però, per un fet que va ocórrer setmanes més tard, vaig entendre la posició del pare. A poc a poc i a voltes molt de pressa, anaven desapareixent les normes de convivència i res ja no tenia el mateix valor d'abans, i és que foren molts els homes i les dones que es llançaren al carrer i perderen els papers. Quan després de tres anys -no vuit dies com havíem suposat- els desenterràrem, quasi tots estaven desfets per la humitat.

Havíem sentit dir que el senyor rector, mossèn Pau Pou Almera, havia emprès el camí de Vilassar, d'on era fill, baixant xano xano per la riera, i pel trencall de can Vinyals. També que les tres monges del col·legi del Convent de la Doctrina Cristiana s'havien presentat a can Sala d'Agell, on es quedaren prop d'un mes. Si, com he dit abans, ca l'Enric era l'aixopluc del rector, can Sala ho era de les monges, tot i ser l'amo d'aquesta casa un home que mai no deixava de votar les esquerres. Amb el mosso de la casa feren molts camins des del convent a casa

seva, portant llits, matalassos i sants, així com una vaixel·la i cristalleria molt bonica i antiga, que sembla que havia estat dels Esquerra, fabricants de gènere de punt de Mataró, de quan vengueren la casa a les monges, després de passat el *boom* de la primera guerra mundial. Deien, i sabem ara que és cert, que aquesta vaixel·la la posaren en uns coves que immèrgiren dins el safareig rodó de davant de la casa, que poques vegades es netejava. Aquest mosso, dit Gutzems, fill d'una casa de pagès estable de la plana de Vic, es ficà pocs dies després en política i marxà a treballar a una altra casa. Però, un dia, previ acord amb en Sala, hi tornà amb un cotxe tot ell pintat amb els noms de FAI i CNT i s'emportà les monges cap a Cornellà i Sant Vicenç dels Horts d'on eren filles, i deixà cada una d'elles al portal de llur casa. Quan en Gutzems temps després formà part del comitè del poble, arribaren els primers refugiats, i tornà una altra vegada a Can Sala a buscar els llits, els matalassos i tot el que havia pertangut a les monges.

El divendres dia 24 van trobar en els boscos del vessant d'Agell, prop de la carretera de Vilassar a Argentona, tres persones mortes, que després vàrem saber que eren uns sacerdots de Calders (bisbat de Vic). Que la mort violenta arribés al poble espantà molta gent. Foren els primers assassinats que hi hagué dins el terme, duts a cap per uns milicians incontrolats, que en aquest cas feren 60 quilòmetres per matar-los a sang freda i d'amagat.

Els homes del poble, d'Esquerra Republicana, que sempre havien ficat cul·lerada en els temes polítics, manant o estant a l'oposició, demostraren des del primer dia que no volien violència i no els agradava que vinguessin forasters incontrolats a fer malifetes al poble i que fiquessin el nas en els problemes locals. No ho van poder aconseguir del tot, ja que els anarquistes s'escamparen per tot arreu, i en un tancar i obrir d'ulls acabaren fent-se els amos i senyors de tot, i passar a formar part dels comitès, per a poder manar, i no acatar cap de les ordres que podien arribar-li del Govern Central o de la Generalitat, tot i haver estat el president Companys qui el dimecres dia 21 de juliol havia signat el decret que autoritzava la formació de cossos de Milicians Ciutadans, al·legant que aquells homes serien els defensors de la República i que serien els qui endegarien els afers de cada poble. La realitat fou una altra, i molts d'ells començaren a presentar-se per les cases que algú els havia assenyalat i s'emportaven a *passejar* el cap de casa o el primer que els obria la porta, que a ells tant se'ls en donava, perquè ni sabien qui havien de *passejar*. Ningú, ni llurs socis electorals d'Esquerra de Catalunya, no s'hi pogueren enfrontar. De les barriades de Barcelona i del seu cinturó, sorgiren aquestes colles d'homes que s'estengueren com l'oli, i començaren a matar pel gust de fer-ho o també per diners. El president Companys, en signar aquell paper, potser ho va fer forçat, o creient innocentment que aquells homes complirien les seves ordres, però donant-los carta blanca, va errar. No hi va haver aturador. Ningú no va entendre, i encara avui no s'ha aclarit bé, perquè havent-hi homes del seu propi partit que podrien haver dut a terme d'una forma honesta i calmada el que era necessari canviar, hagués suprimit els Ajuntaments i creat aquestes milícies, quan en molts dels ajuntaments catalans eren membres del seu partit els qui manaven, o eren majoritaris a l'oposició. Substancialment no s'hagués trencat cap esquema.

Les autoritats anaren massa de pressa a discriminar qui eren els bons i quins els dolents; un capellà, un català de dretes, un nacionalista o un de la Lliga i fins i tot els de l'Esquerra que tinguessin un negoci o terres arrendades, o fossin encarregats o caps de colla, o només per anar a missa o ser amic del rector, era titllat de *feixista*, qualificació que la gent no sols no entenia, sinó que ni sabia què volia dir. En molts casos la gent no veia en aquestes persones un motiu per marginar-les i classificar-les de *feixistes*, i més, en uns pobles on tothom es coneixia. És veritat que algunes d'elles s'havien *passat* i havien abusat del seu poder, però la gent no trobava bé que *passar-los*, sense possibilitat de defensar-se, fos un procediment just. Amb aquest estigma marcaren una bona part de catalans, que no podien anar enlloc, perquè no els estenien cap salconduit, ni els donaren la *tarja de racionament*, quan van començar a racionar-ho tot. Discriminaren de tal manera la gent, que molts d'esquerra es trobaren en una posició d'enfrontament amb l'autoritat que sempre havien votat. A la gent no els agradava la supressió dels ajuntaments, i ser governats per un comitè format per anarquistes. En aquells moments, la Generalitat, un xic esporuguida, no va saber enfrontar-se amb els qui no acataven les seves ordres, que no eren precisament homes de dretes, perquè prou feina tenien per amagar-se o fugir. No pogueren o no van tenir l'encert de saber-se rodejar dels qui podien haver-los ajudat, que eren molts, i no tots políticament afins. A Cabrera ningú no va ser *passejat*, perquè tant els consellers de dretes com els d'esquerra que havien format part dels darrers ajuntaments, eren del mateix poble i no hi estaven per fer maldats. En aquells primers dies els homes d'esquerra del poble van ser molt valents i no claudicaren davant dels exaltats i dels oportunistes que sorgiren, que eren els qui feien més por, perquè no els costava res denunciar el veí o l'amic perquè havia tingut més encert o sort que ells i l'envejaven.

Els diumenges i festes de precepte, estàvem acostumats a anar a les nou a combregar i de retorn trobar damunt les estovalles de la taula del menjador, o en la del pati si era l'estiu, un munt de torrades fetes amb pa de pagès i les xicres plenes de xocolata. Era com una reunió de família. Havent esmorzat, si el pare ens ho permetia, anàvem a la plaça a veure com jugaven, i fins algunes vegades a jugar a tombar cartrons o cromos amb baletes (els grans feien caure monedes, joc que em fascinava veure) mentre esperàvem assistir a la missa d'onze, per no ser costum combregar entremig de la missa, i sí fer-ho després a l'altar del Sagrament. Una casa de pagès, per petita que fos, estava prenyada de costums i tradicions que a ningú no li passava pel cap de trencar, per això nosaltres quasi tot el que fèiem és el que havíem vist sempre fer.

Em recordo del primer dia que no anàrem a missa: era la diada de sant Jaume, la primera festa de precepte. Tots els de casa trobàrem sobre el nostre llit la muda i el vestit de les festes, net i planxat. Un cop vestits deambulàvem d'un lloc a l'altre esperant que el pare decidís què havíem de fer, perquè ni les torrades ni les xicres no estaven damunt de la taula, sinó que hi havia un esmorzar com el que preniem cada dia. Just quan el rellotge del menjador va tocar les onze, el pare tancà els batents de la porta gran i tots junts pujàrem a la sala del primer pis, on la mare ja tenia preparat el petit oratori. Davant d'un gravat de la Mare de Déu de la Mercè, el pare

ens llegí l'Evangeli del dia, una part del rosari i les oracions de costum. En acabar, la mare omplí de tovalloles l'oratori i entremig hi amagà el gravat, i nosaltres baixàrem a baix, sense ni dir una paraula, ni sortir al pati.

Dinàrem com sempre a dos quarts d'una i, a primera hora de la tarda, a les dues, sentírem uns trucs a la porta, i pel to sabíem que era el vell de can Patel, que per venir a casa ho feia passant per can Roig, parents seus i entrava al nostre pati per la porta que ja he dit que hi havia. El pare li obre la porta i fent un xiulet compareixen, com si estiguessin amagats allà mateix, el vell Amat de ca l'Orriols i el seu fill en Joanet Pallés, els veïns de sota. Fent una petita xerrada amb tots nosaltres, i engolida una copeta, es tancaren al despatx, com si anessin a conspirar, i no era així: escapçaven. Quan s'organitzaven aquestes partides, podíem fer-ne de les nostres, però sense sortir de la casa o del pati, perquè, tot i saber que els pares només estaven pendents de salvar *el Rey*, sabíem que ens vigilaven.

Enyoro aquelles tardes. Recordo la Maria Roig, voltada de la meua germana Rosa i de la Montserrat Pallés, tallant i cosint vestits per a les nines. D'aquestes nines i pepes de deu, n'hi havia per totes les cases. Era l'entreteniment de les noietes. Eren aquelles nines que els dies de visita la mestressa de la casa col·locava damunt dels llits i les ensenyaven a les visites, que les alabaven molt, perquè se suposava que els vestits que duïen eren cosits per les filles de la casa. Fent-ho així tothom quedava content.

Aquell vespre fou un dia trist, tot i haver pujat a fumar d'amagat a dalt de les golfes un parell de cigarretes, d'haver jugat al pati a baletes i fer un parell de partides de parxís. Tant era el temor que els capellans ens inculcaven de no faltar ni un dia de festa a missa, que sentia sobre meu un desassossec; em pensava que estava en pecat, tot i no ser nostra la culpa i no saber quan em podria confessar. Ficant-nos al llit, en Jaume i jo tinguérem una xerrada. Ell, que ja tenia setze anys i era l'hereu, tampoc no en treia l'aigua clara i tot el que deïem eren suposicions. Esgotats els nostres raonaments, ens tombàrem per agafar el son i, resant les nostres oracions, no va tardar gaire en dur-nos a un món on no hi havia guerres ni homes dolents.

En fosquejar una d'aquelles tardes, sentírem uns trucs a la porta del darrera i ens trobàrem amb un amic del pare que militava en el partit d'Esquerra Republicana (després a la Unió de Rabassaires) que venia per dir-li que durant uns quants dies, just en fer-se clar, trisqués muntanyes amunt i que quan es fes fosc del tot tornés a casa si veïés la senyal convinguda, per haver anat a l'Ajuntament uns homes forasters preguntant per ell i més d'un havia vist algun cotxe amb gent armada fent un tomb per la plaça. Explicà que no es veia en cor de dir més, davant dels altres companys, que en *Lladó* havia marxat del poble, quan no era veritat. Aquest home, a la seva manera, tornava el favor que el pare li havia fet a ell i als companys del seu partit quan la Guàrdia Civil, a l'endemà del 6 d'octubre de 1933, es presentà a Cabrera per engarjolar-los, i no voler el pare que cap home del poble sortís pres. Aprofitant aquella circumstància vaig demanar a aquell home, que més tard fou un gran amic meu, que m'estengués un salconduit per així poder anar a

treballar a Mataró, per tenir por de perdre el meu lloc de treball. Seguint les seves instruccions, el dilluns, vaig arribar-me, amb molta por, a la Casa de la Vila i vaig demanar al secretari, el mateix de quan el meu pare era alcalde, que me'l lliurés. Després de clissar-me de dalt a baix, i fent cara de no haver-me vist mai, em preguntà com em deia, quina era la meua edat i que li ensenyés el meu carnet sindical que jo deia que tenia amb un any d'antiguitat. Contesto a totes les seves preguntes i li ensenyo el carnet, i fullejant el llibre de naixements, em diu que sí, que el que li dic és veritat, i seient-se a la màquina d'escriure, me l'estén i el grapa al carnet. Qui el va firmar semblava que tampoc no em conegués, tot i que havíem estat junts al matí del diumenge dia 19 veient com altres jugaven a baletes. O m'esquivaven perquè encara tenien por o és que ja no volien saber res dels de can Lladó.

Els de la CNT i de la FAI, cada dia que passava, eren més prepotents i l'UGT, menys extremista, poc a poc, anava perdent protagonisme. En el primer comitè de Cabrera, dels set membres que el formaven tres eren de l'UGT i cap de la CNT. En el segon, i quan els milicians anarquistes ja en feien de les seves, la cosa va canviar: hi havia tres homes de la CNT i un de l'UGT, però al poble sempre hi va haver un *senat* format per homes d'esquerra i polítics de tota la vida, que atenien tothom, però amb alguns ho havien de fer d'amagat.

Qui més baladrejava i portava la veu cantant, era un home dit Tomàs -Tomàs Blanch- que arribà al poble al migdia del diumenge. Era un anarquista que vivia o se les campava per la Torrassa, llavors un barri de l'Hospitalet, lloc d'on en sortiren més. Sembla que fou un dels molts cagats de por que fugiren en sentir les primeres canonades. Un oportunista, perquè tot just sentir dir que el general Goded es rendia, començà a fer el fatxenda i a espantar tothom. Vingué a raure a Cabrera com podia haver anat a parar a un altre poble. Era un home baixet, repulsiu, ple de pistoles al cinturó. S'apostà al mas Català com si fos seu. De seguida començà a manifestejar, per camins sinuosos, en els afers locals i durant molt de temps sempre s'acabava fent el que ell volia. Si una cosa li agradava, l'endemà era seva. Gallina requisada, gallina que cloquejava al seu galliner, i tothom a callar. Sempre anava escortat pel seu sogre i per un cunyat que pocs dies després arribaren al poble, i tots tres feien corregudes pels pobles del voltant. Sense ell, és possible que no s'hagués cremat l'església de la manera que es va fer, tot i trobar en el poble més d'un veí que prompte li féu costat en moltes de les bestieses que portà a cap. Un home fastigós, que la gent va haver d'aguantar una colla de mesos, fins que començaren a manifestar-li la seva repulsió i no toleraven la presència d'aquell provocador i busca-raons. Un capvespre, estant el seu cunyat al Cafè de Dalt, l'únic que s'obria per haver el Comitè requisat el de Baix, que era el de les dretes, va tenir una forta topada amb un grup d'homes del poble i, havent-se tret el revòlver de la funda, disparà un tret, el primer i únic que es disparà al poble. En Tomàs, emboscat dins la glorieta del pati de les Monges, estava a l'aguait per si havia de prendre-hi cartes, que no va tenir necessitat de fer-ho, perquè tot just sentir el tir va veure que la gent baixava atropelladament les escales i corria espantada cap a llurs cases o s'amagava on podia, cosa que volia dir que el seu cunyat s'havia fet amo de la situació. Aquell vespre els homes de Cabrera, un pel camí, un altre per la riera i

un tercer saltant la tàpia, anaren arribant a l'Ajuntament on, reunits, van prendre una decisió. L'endemà, acompanyats per una colla de gent, s'arribaren al mas Català per encarar-se amb en Tomàs, que donaven per suposat que era un covard i un pinxo. Li digueren que tenia temps fins que es fes fosc per guillar, i mentre li deien això, algú li mostrà les pistoles que com ell duia al cinturó. Veient que no pintaven massa bé les coses, escampà la boira i no se'l va veure mai més. Més tard sabérem que havia pres part en l'enfrontament dels fets de maig del 37 a Barcelona, i que se n'escapolí quan va veure els tancs i intuï que els seus no guanyarien. Acabada la guerra fou ajusticiat, després d'haver-se-li fet un consell de guerra on constaren totes les seves malifetes.

Deixem en Tomàs i tornem a seguir el fil de la narració. Com molts pobles veïns i d'altres contrades, els polítics només es movien quan s'apropaven eleccions. Llavors sí, les baralles, els insults, les travetes eren permeses, però, un cop elegit l'alcalde, no hi havia massa enfrontaments, per ser aquests més personals que no pas polítics. Els resultats eren molt igualats, i a vegades venia d'un parell de vots, per això s'anava a buscar amb tartana les monges (ja podien votar les dones) i els malalts. A les eleccions de 1934 la Lliga va treure 213 vots i 208 l'Esquerra i tornà a guanyar en les del 36 (el pare ens va dir que en el 70% dels pobles petits succeï el mateix). Les dretes i les esquerres s'alternaven i repetien, i pocs canvis feien els uns i els altres quan els tocava manar, i no canviaven mai els valors cadastrals ni el rebut de la contribució. Hi havia votants que no sabien si eren els seus els qui manaven fins que rebien a casa el programa oficial de la festa major d'estiu i llegien que podien ballar a l'envelat de la plaça, que aixecaven els guanyadors. La gent votava, no el contingut d'un programa polític planejat fora del poble, sinó l'home que els semblava que ho faria millor. Per això podien ratllar noms a l'hora de votar, i sortir el que ells volien. No s'elegia cap foraster, i això que n'hi havia, per haver-hi una pedrera de granit on treballaven uns vuitanta homes, la majoria forasters, molts dels quals vivien al poble. En les cases i en els porxos de les sènies també hi vivien molts mossos. Els extremistes es podien comptar amb els dits d'una mà. Els qui estaven afiliats a una sindical eren de la CNT, o de l'UGT, però pocs n'eren, tot i ser una obligació estar-ne sindicat, perquè sinó no t'admetien a la feina. Els del tèxtil eren d'una sindical, els metal·lúrgics d'una altra i els qui treballaven als despatxos i els dependents de les botigues eren del CADCI, que després fou absorbit per l'UGT. Com que, als treballadors del poble, no els agradava que els prenguessin els calés, pocs es sindicaven. En aqueixos pobles ningú no exigia si el que hi anava a treballar estava o no sindicat, tot i la pressió que rebia.

Havien ja passat set dies i per les notícies arribades, intuïem que pocs contactes devien existir entre sublevats i govern. Tant al Govern central com al de la Generalitat se'ls havia escapat el control i els milicians campaven per on volien, requisant edificis, cotxes, i organitzant pel seu compte columnes per anar a alliberar les ciutats ocupades pels militars. També n'hi havia que es dedicaven a la caça de feixistes i capellans, i fruïen duent-los a passejar. Les autoritats no sols no donaren importància a cap d'aquests atropellaments, sinó que deixaren fer. Per aquesta raó, els militars sublevats, que poc territori aconseguiren al començament, tingueren temps

de fer-se forts i de no perdre cap de les ciutats conquerides. Tal com anaven les coses, alguns pressentien que hi hauria una guerra de debò, i que si els del bàndol on estàvem continuaven pel camí emprès tindrien les de perdre, tot i tenir al seu favor més de la meitat d'Espanya i les regions més industrials. He llegit en diferents articles que els republicans començaren a perdre la guerra l'endemà mateix d'haver sufocat la rebel·lió.

Amb el meu salconduit vaig emprendre a les 8 del matí del dimarts, el camí de Mataró, amb la il·lusió i la necessitat de reprendre el treball que havia deixat a la fàbrica de gènere de punt Ruaix. Vaig fer-ho pel camí del cementiri i així ningú no em veuria. A més em van dir que fent-ho pel Camí del Mig, em trobaria amb un control a cada dues passes, i que era imprevisible el que em podia passar. (5)

Josep M. Modolell Ros

NOTES.

- 1.- En un llibre de Bernat Michel, editat el 1970, a Suïssa, en què estudia els fets de la guerra espanyola, diu entre altres coses, que Calvo Sotelo a les corts del 15 de juny fa una recopilació dels assassinats, dels disturbis, de les esglésies i convents cremats, que des de les eleccions de febrer del 36 hi havia hagut:
 - 169 esglésies destruïdes
 - 269 assassinats
 - 1.287 agressions
 - 69 centres polítics saquejats
 - 228 domicilis particulars saquejats
- 2.- Podien ser els mateixos que cremaren la de Cabrera. Per l'hora, és possible, però ni ho he pogut esbrinar, ni em cal, per tractar-se de les meves memòries.
- 3.- En els pocs llibres que havia llegit, mai no vaig trobar que en cap de les revolucions passades, en altres nacions, fossin destruïts els temples religiosos. Motius per fer-ho tant en tenien els espanyols, com els francesos, els mexicans i els russos, però els homes d'aquests països van entendre que una joia arquitectònica no podia ser arrasada en nom d'una represàlia.
- 4.- Per aquesta raó la Generalitat s'hi va haver d'enfrontar el maig del 37, i anà a trets contra els homes de la CNT-FAI, que el primer dia els havien ajudat, però fou massa tard i el mal ja estava fet i costaria molt que les coses tornessin a ser com abans. Massa gent assassinada i tant de despotisme no se'l podia endur el vent en un dia, com si res no hagués passat. Em moria de ganes d'entendre tot aquell garbull. Era la primera vegada que veia i assistia a uns fets en què els qui militaven en un bàndol es barallessin a trets, i hi haguessin haguts centenars de morts.
- 5.- De les meves memòries escrites, aquests són els fets i coses que em passaren la primera setmana de la guerra del 36, que vaig viure i veure.